

GRADA

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historijuBroj 60
Godina XXX
Novembar, 2025.
[str. 129-146]

© Monos 2025

Svjedočanstva o stradanju Gračanlija u Drugom svjetskom ratu i neposrednom poraću

Nihad Halilbegović

*(Kazivanja Ismeta Žunića, Saliha
Mulahuseinovića i Mehe Salihefendića)*

U ovome prilogu donosimo zabilježene iskaze trojice žitelja Gračanice koji su preživjeli odstupanje i povlačenje iz Gračanice u aprilu 1945. godine, te predaju i zarobljavanje većeg broja pripadnika tzv. zelenog kadra i drugih oružanih formacija poražene ratne strane od pobjedničkih jedinica Jugoslavenske armije (partizana), u neposrednoj blizini Doboja. Više desetina Gračanlija tada je izgubilo živote pod nedovoljno razjašnjenim okolnostima. Svjedočenja Ismeta Žunića, Saliha Mulahuseinovića i Mehe Salihefendića bacaju više svjetla na ova dešavanja, ali i druga stradanja dijela bošnjačkog stanovništva Gračanice i njene okoline u završnici Drugog svjetskog rata i neposrednom poraću.

Ključne riječi: Usmena historija; Drugi svjetski rat; 1945. godina; april 1945.; Gračanica; odstupanje; zeleni kadar; partizani; Jugoslavenska armija; predaja; zarobljavanje; likvidacije; progoni; OZN-a; UDB-a; Tuzla; Ismet Žunić; Salih Mulahuseinović; Meho Salihefendić

Temom stradanja Bošnjaka u Drugom svjetskom ratu i neposrednom poraću bavim se skoro trideset godina. U tom periodu sakupio sam na stotine izjava ljudi iz različitih dijelova Bosne i Hercegovine, stradalnika i preživjelih svjedoka ratnih, a i poratnih

zločina – od masovnih pokolja, zatvaranja, ubijanja i mučenja u logorima, pa do vansudskih likvidacija u završnici rata i neposredno poslije rata. Neke od izjava objavio sam u nekoliko svojih knjiga i ranije objavljenih radova, posebno u knjizi “Bošnjaci u Jasenovačkom logoru” (2006.), kao i u više članaka.[1] Ostatak te obimne građe sakupio sam u obimni, još uvijek neobjavljeni rukopis, za kojeg se nadam da će ipak ugledati svjetlo dana, kao prilog usmenoj historiji Drugog svjetskog rata na prostoru Bosne i Hercegovine, ali i stradanja Bošnjaka – naroda koji je, pored Jevreja, pretrpio najveće žrtve i demografske gubitke od svih naroda na prostorima bivše Jugoslavije od 1941. do 1945. godine.

U okviru istraživanja i prikupljanja građe tzv. oralne ili usmene historije zabilježio sam i više desetina iskaza ljudi iz šireg gračaničkog kraja. Četiri takva kazivanja prethodno sam objavio u “Gračaničkom glasniku”: iskaz Mehmeda Suljića iz Džakula (u broju 31, maj 2011.), te iskaze Mehmeda Avdića iz Donje Orahovice, Mustafe Durakovića iz Malešića i Mustafe Hasićevića iz Klokotnice (u broju 45, maj 2018.). Za ovu priliku, izdvojio sam kazivanja Ismeta Žunića, Saliha Mulahusejnovića i Mehe Salihefendića, koji su preživjeli odstupanje iz Gračanice i predaju, odnosno zarobljavanje od strane partizana kod Doboja, gdje se većem

broju Gračanlija (nekoliko desetina ljudi) gubi svaki trag.

1. ISMET ŽUNIĆ

Žunići su stara gračanička familija čiji su preci doselili iz Srbije najvjerojatnije poslije Carigradske konferencije 1862. godine, kada su Bošnjaci protjerani iz te zemlje i mnogi od njih se naselili u Bosni. Sinovi Abdulaha Žunića iz Gračanice, iz Potok Mahale, Smail (1925.) i Ismet (1928.), kao i mnogi njihovi vršnjaci, dječaci ili tek stasali mladići, svoje su igre sa loptom, igre pale i piriza, trčkanje po obližnjim proplancima i mirišljivim voćnjacima, teferiče i kupanje u prelijepoj i bistroj Spreči i ašikovanja – zamijenili puškama, radi odbrane Gračanice od četničkih nasrtaja. Bili su u jedinicama Zelenog kadra koji je nadaleko bio poznat (Gračanički zeleni kadar).

Zahvaljujući tim odvažnim i hrabrim mladićima i njihovim starijim saborcima, zelenokadrovima, kao i drugim formacijama, Gračanica je sačuvala slobodu. Četnici je nisu nikada pokorili, niti su uspjeli izvršiti zločine kao u drugim krajevima, posebno u Istočnoj Bosni i Istočnoj Hercegovini.

U aprilu 1945. godine, bježeći ispred partizana krenule su duge kolone vojnika, pa i cijele jedinice: domobrana, ustaša, Zelenog kadra i civila prema Doboju u namjeri da se domognu austrijske granice. Naravno, mnogi od njih nisu ni

znali gdje idu. Krenuli su spontano za ocem, bratom, prijateljem ili komšijom. Nisu mogli ni slutiti da su u kolonama smrti. I dok je većina iz te duge kolone prošla preko rijeke Spreče, srušen je most. Veliki broj Gračanlija, vojnika i civila, našli su se u naselju Podkamen kod Doboja. Nisu znali šta da rade. Najradije bi se vratili kući, ali kako? Rasporedili su se po grupama i skrivali na različitim mjestima. Jedna grupa od 36 Gračanlija, većinom mladića, sklonila se u podrumu neke kuće u Podkamentu. Ujutro, 16. 04. 1945. godine, ušla je u naselje Podkamen iz pravca Ozrena jedna od srbijanskih udarnih brigada, opkolila selo i zarobila veliki broj vojnika i civila, a među njima i onu grupu od 36 Gračanlija koji su se sklonili u podrumu neke stare kuće. Dvojica iz te grupe su uspjeli pobjeći i to Djedović Ragib i Žunić Ismet. Ostali se nikad nisu vratili kući. Navodno su ih mobilisali u partizansku jedinicu. Od tada se o njima ništa ne zna. Druga grupa Gračanlija, u kojoj je bio i Meho Salihefendić, a koja je uspjela prijeći most preko rijeke Bosne, prije njegovog rušenja predala se partizanima. Iz druge grupe, Meho je uspio pobjeći, a ostali su raspoređeni u partizane i niko se od njih nije vratio u svoju čaršiju. Treća grupa, u kojoj je bio Mulahusejnović Salih, došla je do sela Grapska i tu se predala partizanima. Većina vojske i naroda, koji su

ostupali ispred partizana, krenuli su prema austrijskoj granici.

Svi ubijeni i nestali bili su iz starih gračaničkih familija: Ramaša, Jukana, Adžemovića, Šišića, Grbića, Kamarića, Mujačića, Šerifovića, Žunića, Junuzovića, Salkića, Salihefendića, Korića i drugih. Njihovo stradanje je počelo 16. 04. 1945, a 17. 04. 1945, partizani su ušli u Doboju i istog dana strijeljali veliki broj djece i mladića bošnjačke nacionalnosti koji nisu bili ni u jednoj vojsci. Ni danas se ne zna tačan broj ubijenih. Po jednoj verziji partizani su ubili 170, a po drugoj više od 200 mladih Dobojslija. I u tom gradu su mladiće primili u partizane, a onda ih istog dana razoružali i strijeljali.

O stradanju Gračaničke grupe mladića zarobljenih u naselju Podkamen sam razgovarao sa Ismetom Žunićem koji je uspio izbjeći smrt. Razgovarali smo u prelijepom ambijentu Osman-kapetanove medrese na terasi poznate kafane. Svoju je priču započeo riječima: *"Hvala Bogu da sam doživio da mogu kazati istinu o stradanju mojih prijatelja, rodbine i komšija koji su u cvijetu mladosti ubijeni."* Zastao je sa pričom ispio gutljaj kahve, a onda nastavio:

"U vrijeme najvećih četničkih napada sa Ozrena, Trebave, Majevice i dr. na naseljena mjesta Sprečanskog polja, odbrana Gračanice je bila dobro organizovana i predstavljala je stub odbrane čitavog kraja. Narodna odbrambena vojska je bio Zeleni kadar u

koji su se dobrovoljno javljali mladići iz Gračanice i šireg područja. U Zelenom kadru je bilo dosta moje rodbine, prijatelja i komšija, a među njima i moj brat Smajo.

U Zeleni kadar su se najviše javljali radi odbrane našeg mjesta, ali i radi toga da bi izbjegli mobilizaciju u domobrane, ustaše, pa i u SS 'Handžar' i 'Kama' divizije. Zeleni kadar nije nikada nikoga nepotrebno napadao, niti je vršio zločine, samo je branio svoje mjesto i nezaštićeni narod.

Na čelu zelenog kadra je bio Abdurahman Kapetančić i njegov zamjenik Ibrahim Mujić. Sjedište Zelenog kadra je bilo u čaršiji, sada u ulici Alije Izetbegovića, preko puta zgrade koja je bila kulturno sjedište Gračanice (biblioteka, kino, tamburaške sekcije i klubovi), u blizini u to vrijeme najveće trgovine u Gračanici, 'Halilbegovića dućana'. U zgradi u kojoj je bila komanda Zelenog kadra se sada nalazi zelenara – prodavnica voća i povrća Salkić Izeta. Iza zgrade komande je bilo veliko dvorište gdje su pripadnici Zelenog kadra vježbali i gdje se satnija postrojavala.

Moja je želja bila da se i ja upišem u Zeleni kadar, ali sam bio maloljetan, imao sam oko 16 godina, pa sam morao sačekati da stasam.

U jednoj raciji 1944. godine su me uhapsile ustaše i pritvorile u kafanu Saliha Dizdara, koja se nalazila uz zgradu gdje je bila smještena Ustaška bojna (zgrada nekadašnje banke). Tu sam zatekao pritvorenog partizana koji je, kao i ja, iščekivao svoju sudbinu.

Nisam se plašio. Znao sam da će me brat osloboditi kad sazna gdje se nalazim. Ali, ko će mu dojaviti gdje se nalazim? Provirivao sam kroz prozor i iščekivao da neko povjerljiv prođe pa da ga dovičem i da mu kažem da sam uhapšen. I dok sam razmišljao o tome kako da se oslobodim, naiđe pokraj kafane zelenokadrovac Salih Pašić. Ja ga dovičem i kažem mu da sam zatvoren i da odmah javi mom bratu Smaji. Nije prošlo ni 20 minuta eto ti brata i 6 zelenokadrovaca. Obiju vrata i oslobode i mene i onog partizana. Iako su to sve ustaše gledale nisu ni prstom mrdnule. Tu veče Abdurahman Kapetančić je oslobodio zarobljenog partizana. Dvojica zelenokadrovaca po njegovoj naredbi su ga dopratili do Tunjevačke rijeke i tu su ga pustili da se pridruži partizanima.

Odmah nakon ovog događaja i ja se učlanjujem u Zeleni kadar i sa 17 godina postajem vojnik i to dobrovoljno. Bio sam zadovoljan pošto su u jedinici sve same komšije iz Potok mahale, moji prijatelji i rođaci, a tu mi je i stariji brat Smajo koga sam posebno volio.

Poslije formiranja 25. ustaške bojne, u želji da je ojačaju sa novim kadrom (vojnicima), našu satniju Zelenog kadra su postrojili u dvorištu komande u čaršiji i predložili da se dobrovoljci iz Zelenog kadra mogu pridružiti ustašama. Rekli su, ko želi u ustaše – neka izađe iz kolone. Niko se nije javio, svi smo ostali u jedinci Zelenog kadra (satniji), sa komandantom Ibrahimom Mujićem. Ostali smo vjerni

Zelenom kadru i ja, i moj brat Smajo, Salih Pašić, Šerifović Selim i svi ostali zelenokadrovci.

Jednom prilikom, kada je Zeleni kadar, skupa sa partizanima, vodio žestoke borbe protiv četnika, koji su sa Ozrena upali na područje Gračanice, na Stankove bare, Hasanbegovu zemlju, Šenik i dr., ja sam se našao na brdu Hurije. Tu mi je prišao neki partizanski oficir i pitao me da li znam gdje je Soljanuša, u kojoj se nalazila partizanska bolnica. Odgovorio sam da znam i on mi je povjerio da ranjenog partizana, koji je jahao na konju, otpratim do bolnice u Soljanuši.

Gračanicu smo uspjeli braniti do aprila 1945. godine, kada nas napada i opkoljava više partizanskih brigada iz raznih pravaca. Dolaskom partizana počinje naše ostupanje prema Doboju. Formiraju se duge kolone vojnika, raznih formacija, ustaša, domobrana, zelenokadrovaca i civila. Mnogi su civili krenuli za svojom rodbinom, prijateljima ili iz straha od partizana. U koloni smo bili i mi iz Zelenog kadra, a sa nama su išli naši vodnici Galib Purač, Kukuruzović Salih, Djedović Ragib i dr.

Krenuli smo preko Lendića, Stjepan Polja, Brijesnice, i kada smo došli u Stanić Rijeku, bio je žestok napad partizana. Mi smo se sklonili u mjesto Podkamen kod Doboja, u namjeri da pređemo most na Bosni i nastavimo naš put. Međutim, tu več je srušen most i mi se sklanjamo u podrum neke kuće u Podkamentu, čekajući da svane pa da se odlučimo šta dalje da radimo.

U podrumu nas je bilo 36 Gračanlija, a među njima Žunić Abdulaha Smail r. 1925., Šerifović Mursela Selim r. 1922., Žunić Abdulaha Ismet r. 1928, Salkić Rašida Fajko r. 1922, Junuzović Atif zvani Atko, Žunić Husejn, Kukuruzović Ćamil, Ramaš Sulejman, Ramaš Ibri Ejub, Djedović Ragib r. 1913, Kamarić Fadil, Salihefendić Ahmeta Hamza, Grbić Nesib zvani Firgo, Ćerimagić Hakije Hamdija i drugi čijih se likova sjećam, ali sam zaboravio njihova imena. Svi su bili iz Gračanice (iz čaršije i mahala).

Tu več smo nas 36 prenoćili skupa oslonjeni jedan na drugog, očekujući da svane. Oka nismo sklopili, iako smo bili umorni. Uz nas je bio naš starješina Djedović Ragib. U jutro, negdje oko 09:00 sati čujemo neku galamu i opkoljavanje kuće. Dvadesetosma srpska udarna brigada iz pravca Ozrena je ušla u Podkamen i pošla čistiti prostor. Shvatili smo da smo opkoljeni i da smo u opasnosti. Šta raditi? Bolje se predati nego skrivati pa da nas zarobe. Na brzinu smo se dogovorili da naš komandir voda Djedović Ragib izađe napolje i preda nas partizanima. Vrijeme je sporo prolazilo. Trebalo je da mi prvi reagujemo. Tako je i bilo. Samo što je Ragib izašao, ušli su partizani u podrum i grubo nas istjerali napolje.

Dok su nas partizani razoružavali i postrojavali, naš vodnik je neopaženo nestao.

Kada su nas partizani postrojili i počeli popisivati, prišao nam je partizanski kapetan, Srbijanac, šezdesetih

godina, i pitao nas poznajemo li mi Ahmeta Gopu zvanog Zogo, navodno je sa njim bio u vojsci Stare Jugoslavije. Kaže: 'volio bih ga videti'. Rekli smo da ga znamo, da je on naš komšija i da se nalazi negdje sakriven u Podkamentu. Kapetan je otišao da ga traži. Ne znam je li ga našao. Ahmet Gopo se nije vratio kući. Ubijen je.

Ja sam bio uz brata. On me je odgur-
nuo od sebe govoreći, 'burazere, idi po-
zadi kolone i bježi u selo gdje ćeš naći
Gračanlija, pa se sa njima vrati kući.
Treba oca i majku izdržavati.' Nerado
sam se izvukao na začelje, a onda sa-
krio iza nekog koša, tako da me parti-
zani nisu vidjeli i popisali. Došao sam
u selo i tu našao dosta Gračanlija, a
među njima i Osmana Jukana, njegovog
sina Mehmedaliju, Čajić Muharema,
Žilić Sadika, Ibru policajca sa Drafnica
i mnoge druge.

Odvojili smo se u posebnu grupu
i polahko krenuli Ozrenom prema
Gračanici. Međutim, nailazimo na
četničku jedinicu koja nas na sreću
nije primijetila. Poslije kraćeg skriva-
nja spuštamo se do željezničke pruge u
Mrčevcima kod tunela. Tu smo se pre-
dali bosanskim partizanima, koji su
nam dali propusnicu za Gračanicu.

Iz naše grupe, od 36 Gračanlija za-
robljenih u Podkamentu, samo smo se
spasili ja i Djedović Ragib.

Prema mom saznanju, svi zaro-
bljeni iz moje grupe, njih 34, mobili-
sani su u 28. srpsku udarnu brigadu
– prvi bataljon, druga četa. Krenuli su
u Derventu, a odatle prema Prnjavoru

gdje im se gubi trag. Niko od njih se
nije vratio. Partizani su ih sve likvidi-
rali. Sa Gračanlijama je ostupio i Emin
Beganović, prijatelj mog brata Smajla.
Bio je u domobranima, a pred kraj se
priključio Zelenom kadru. Posljednji
put sam ga vidio u Svjetlićoj i od tada
se o njemu ništa ne zna.

OZNA je u Gračanici 1945. godine
uhapsila Salima Begića (bio u usta-
šama) i Saliha Pašića (služio u Zelenom
kadru) i odpremila ih u ŠTOK u Tuzlu,
gdje su ubijeni.

I još nešto da kažem. U vrijeme dok
sam ja služio u Zelenom kadru, Ibrahim
Pjanić je bio komandant 25. ustaške
bojne Gračaničke regije. Bio je dobar
i pošten vojnik. Njegove su velike za-
sluge što u Gračanicu nisu ušli četnici
i što nije bilo pokolja. Pomagao je na-
rodu. Primio je i smjestio veliki broj
muhadžira iz Istočne Bosne i Istočne
Hercegovine.

Vojsku sam služio 1948. godine u
Šapcu. Zbog nekog nesporazuma bio
sam na raportu kod komandanta puka
Bjelajca, koji je bio Srbijanac. Kada
mi je uzeo izjavu, pitao me je odakle
sam. Odgovorio sam – iz Gračanice.
Pogledao me je mrko i ponovo upitao:
koje Gračanice? Odgovorio sam one koja
se nalazi između Doboja i Tuzle. Bacio
je šapku na sto i opsovao, neuzubillah,
Boga. Pitao me je znaš li Kapetančića
Abdurahmana. Odgovorio sam da
znam. On mi kaže: 'Abdurahman je bio
veliki borac, volio bih ga sresti. Sedam
puta sam napadao na Gračanicu i

sedmi put na Bolnicu u Gračanici, gdje mi je izginulo puno boraca..."

Kada je Ismet ispričao ovaj detalj, upitao sam ga zna li koliko je poginulo partizana kod bolnice. Odgovorio je:

"Ja sam vidio sedam ubijenih partizana, a priča se da je poginulo 18, a ranjeno 30 partizana. U prizemlju bolnice su bila djeca iz sirotišta. Na Gračanicu i najviše uporište Zelenog kadra je napadala 5. vojvođanska brigada, ojačana 3. bataljonom 2. vojvođanske brigade."

Ismet je naš razgovor zaključio riječima:

"I na kraju moje priče, moram kazati i ovo. Partizani su mi 1945. godine ubili brata Smaila, a četnici 1993. godine zaklali sestru Sajdu udatu Kikić u 71. godini u Doboju."

Nažalost, danas u parku u centru Gračanice ima spomenik ispod kojeg se nalazi oko 120 kovčega poginulih partizana iz srbijanskih jedinica, među kojima su samo tri muslimana iz gračaničke čaršije. Kada god prolazim pokraj spomenika sjetim se svog rahmetli brata i sestre."

2. SALIH MULAHUSEINOVIĆ

U prelijepom ambijentu dvorišta Osman-kapetanove medrese u Gračanci, razgovarao sam i sa Mulahuseinović Salihom, svjedokom stradanja Gračanlija od OZN-e, UDB-e i jedinica Jugoslavenske armije u Drugom svjetskom ratu i poraću. Salih je, uz kahvu i sok, ispričao:

"Nisam bio ni u kakvoj vojsci, kao civil, tada još dijete, ili tek stasali mlađić, nalazio sam se kod kuće kada su partizani u aprilu 1945. godine napadali Gračanicu. Posmatrao sam iz čaršije kako se ispred partizana povlače prema Doboju vojnici iz raznih formacija, domobrana, ustaša, žandara, moji prijatelji iz Zelenog kadra, među njima i dosta civila, a bilo je i djece. Gledam kako pojedinci vode svoje najbliže, čak i djecu. Salihefendić Beščo (1900.) je poveo sina Kemala (1935.), kćerku Nesibu (1937.), bratičnu Nisvetu (1933.), kćerku Rašida Salihefendića, Hanu Begić, sestru Kasima Begića, sve djeca i civili. Oni su otišli prema Doboju prije nas."

Tih dana se osjeća užurbanost. Gledam kako se pojedinci između sebe halale. Moji prijatelji, komšije, rođaci pridolaze i spremaju se da ostupaju."

Krenem i ja sa njima. Oni su mi bliži nego Srbijanci koji nas napadaju."

Kolona vojske i naroda je bila velika. Mislio sam brzo ćemo se vratiti u Gračanicu."

Krenuli smo preko Malešića i prečicom sa mojom grupom došli smo u Dboj, dan prije njegovog pada u ruke partizana. U mojoj grupi su bili, između ostalih, Mustafa (Mehmed) Hafizkadić, Omer Purač, brat Sulje Purača (nosio je puškomitraljez), Grbić Nesib, zvani Firgi, koji se prije prolaska preko mosta izgubio, Grbić Adem, brat Firgija i dosta poznatih Gračanlija. Bila je velika gužva. Gračanlije su se podijelile po grupama. Jedna grupa je ostala u

Podkamenu. Veća grupa ili veće kolone su krenule prema Bosanskom Brodu, a onda prema granici. Dosta ih je ostalo na poljani oko Doboja i tu su ih opkolili partizani, primili u svoje redove, a onda pobili. Poneki od Gračanlija su imali sreće i u grupama su se, putevima ispod Ozrena, vratili kući.

Ja sam sa jednom grupom prešao rijeku Bosnu i došli smo u Grapsku. Tu smo zatekli 500-600 ljudi, najviše iz gračaničke regije. Tu noć su u blizini bili partizani, 14. srpska brigada 23. divizije. I, oni nas pred sabah opkole. Ova srpska brigada je za Novu godinu 1944/45. napadala Gračanicu. Zeleni kadar, domobranci i ustaše i drugi u toj borbi su zarobili cijeli 3. bataljon od ove brigade. Zarobljen je i komandant bataljona, kapetan Žika. Vidio sam ih postrojene kako uz pratnju Zelenog kadra idu prema Doboju. Cijeli bataljon partizana i njihov komandant Žika su oslobođeni. I on nama, sada zarobljenicima, u Grapskoj drži govor. Poziva nas da idemo u partizane. Tamo, vamo, mi se zagledamo, neće niko u partizane. Tu je bio u mojoj blizini, između ostalih, Musto Salihefenić, Ženja Švab, sin Akeline i mnogi drugi. Halid Mehinagić je tri dana prije otišao u partizane i ja sam ga kasnije zatekao u Živinicama.

Iz Grapske smo kao zarobljenici protjerani prema Gračanici. Postrojili su nas po dvojicu i uz strogu pratnju partizana uputili preko prijevoja, pored crkve, na put Sjenina Rijeka. Dotjerali su nas do ravne oveće njive, na kojoj je bila postavljena improvizovana go-

vornica. Kada smo stigli, opkolili su nas partizani sa ruskim mitraljezima, tepsijašima. Oficiri, njih pet, šest se smjenjuju za govornicom. Govore nazmjenično. I svi govori se svode na jedno: 'Rat je pri kraju, potrebno je i vi da date doprinos pobjedi...' Svi šute. Mukla je tišina. Među partizanima komešanje, nervoza. Bogami to traje dugo. Kad eto ti na doratu (crni konj) potporučnika Nenada Nedića, Mitin mlađi brat, koji inače živi u Beogradu, poziva oficire i sa njima se nešto dogovara. Onda veli jedan od oficira: 'Među vama ima ljudi koji su činili zla.' Prozva braću Arifa i Muju Husarkića, koji su služili u Zelenom kadru i kaže da su oni zločinci, da su ubijali i palili i treba da odgovaraju. I, on naredi 'vežite ih.' Navale partizani da ih vežu, a oni ih razbacuju. Ne daju se vezati. Kažu mi nismo krivi. Nastade krkljanac. Ne daju se braća. Preko 15 partizana je navalilo na njih, ali džaba. Oni se ne daju. I dok traje hrvanje i tuča, pristiže njihova sestra Temza, partizanka, stariji vodnik, borac od 1943. godine. Ona vrisnu, ostavite ih, ako su krivi, neka im se sudi zajedno sa ozrenskim četnicima koji opljačkaše i ubiše našeg najstarijeg brata Džemala. Situacija se ubrzo smiri. Temza se umiješa među pobješnjele partizane i oslobodi svoju braću i odvede ih na sigurno. Inače, da nije došla njihova sestra, partizani bi ih ubili.

Poslije ovog događaja, postrojili su nas i pod strogom pratnjom smo došli u Gračanicu. Tu noć smo zanoćili u

blizini medrese. Sutradan su nas ispitivali u komandi mjesta koja se nalazila u zgradi nekadašnjeg Pjaninog štaba (zgrada bivše banke). Kada su naše Gračanlije Halid i Ekrem iz šerijatske škole otišli u partizane, sa njima je otišao žandarmerijski podnarednik i on nas sada ispituje kao oficir OZN-e. Asistent mu je bio ugledni Gračanlija čije ime ne mogu reći, nazivati ću ga Građanin X. Kada sam ja došao na red, taj građanin X bez stida i srama kaže: 'Ovo je taj dezterter' i pokaza rukom na mene, prijeteci. Ja ga samo pogledam, ništa ne govorim, samo pomislim – kako mogu biti dezterter kada nisam bio ni u kakvoj vojsci. Ni danas mi nije jasno zašto me je optužio za dezterterstvo, a znao je da sam bio civil. Ova optužba je za mene, kasnije, imala neugodne posljedice.

Helem, kada su nas ispitivali, jedne odmah pustiše da idu kući, a nas pedeset, šezdeset, povezaše i u koloni pod pratnjom, pješice sprovedoše u ŠTOK (zatvor) u Tuzlu, u zgradu sadašnjeg Okružnog zatvora.

Na ulazu u malom hodniku sjedi kapetan Muharem Fizović, zvani Fisko, lijep ko slika, a krvavih očiju. Rek'o bi da je pijan. I, on nas je sve ispitao i odvojio u četiri grupe.

Prva grupa je raspoređena u podrum, za likvidaciju. Svi su ubijeni. U ovu grupu su, između ostalih, odvojeni Salih Pašić, Edhem Agić, pekar iz Gračanice i drugi. Salih je odmah ubijen, kao svi drugi zatvorenici, u podrumu. Samo je ostao živ Edhem Agić.

Vidio sam Edhema kada je izašao iz podruma, plače. Ponovo ga je saslušao onaj kapetan krvavih očiju i oslobodio ga. Edhem je imao ušivenu preporuku nekog partizana kome je spasio život. Svi drugi iz podruma su ubijeni. Zločin partizana, da te Bog sačuva.

Druga grupa je raspoređena u logor u Kreki. Ona je po strogoći bila odmah poslije podruma. I, iz ove grupe su dosta ljudi pobili. U Kreku sam i ja raspoređen po lažnoj optužbi da sam dezterter.

Treća grupa je određena u operativnu jedinicu.

Četvrta grupa je raspoređena u uslužne radione komande pozadine.

Zarobljenički logor u Kreki je bio prostor ograđen bodljikavom žicom, visine oko 3,5 metara. Na ćoškovima su bile osmatračnice. Na ulazu, odmah s desne strane, nalazila se šupa sa malo ograde. Služila je kao mrtvačnica. Jednom, gledam kako živi kostur, skoro go, čupa sa ukočenog mrtvacu njemačku bluzu.

Hrana se sastojala od jednog obroka, čorba od pričinjenog kukuruznog brašna i kukuruzni hljebčić, tvrd, okamenjen. Ručka i večere nije bilo. Noću, u našu prostoriju ulaze partizanski stražari sa baterijom, prozivaju i odvođe ljude, koji se nisu nikada više pojavili. Ubijali su ih. Dosta je odvedeno zatvorenika i u okolini Tuzle strijeljano. Nijedna od masovnih grobnica još nije otkrivena, dobro su sakrivene po uzoru na boljševički način kamuflaže i šutnje o zločinima.

U logoru sam bio oko tri hevte. Sedamnaesti dan dođe visok, vitak,

major u lijepoj uniformi, kažu to je Selimović zvani Buđoni. I on nas ispituje. Kad sam i ja došao na red, pita me on: 'Odakle si pobjegao'. Odgovorim nisam ni od kud bježao. Nisam bio vojnik, to je izmislio Građanin X. Kaže on: 'Hajde tamo' i pokaza mi prstom. To je bio put u slobodu. Neće više biti noćnih mora i straha, kada su partizani ulazili u spavaonu i odvodili logoraše na strijeljanje.

Mene i Mustu Salihefendića rasporedi u dopunski centar u Živinicama, ali ne bi tako. Musto osta u logoru. Pita Buđoni Mustu, gdje si ti bio u vojsci, a on odgovori u njemačkoj vojsci od 1942. godine. Izgalami se Buđoni na njega, a onda mu kaže, hajde gubi se u našu vojsku, a Musto na to kaže: 'Ne mogu ja u vojsku, dosta mi je vojske'. Ponovo Buđoni povika na njega i kaže 'marš tamo' i Musto osta u logoru. I, kasnije se nekako izvukao. Njegov dajdža je bio komandant Tuzlansko-partizanskog odreda Omer Gluhić i on ga je spasio.

Mene su poslali u Živinicu u vojsku. Tamo me se dobavezao komesar, neki Vlado Domljanović, kapetan je bio po činu. Nabavi mi harmoniku, a pošto sam znao svirati, uvrsti me u vojni orkestar. I to je za mene bila sloboda. Međutim, da je meni kući...

Iako smo bili svjedoci stradanja Gračanlija od strane partizana, morali smo štititi. Hvala Bogu da sada o tim teškim danima i zločinima OZN-e i partizana se možemo prisjećati, govo-

riti i pisati. A što se tiče zločinaca stigla ih je Božija kazna.

U kratkom vremenskom razmaku zabolova Nenad. Trese se, vele Parkinsonova, umrije u svojoj mladosti. Oboli i Građanin X. Devet godina ležao je ni živ ni mrtav, jedva skonča u mukama.

Čuo sam, Fisko na motoru sudari se s konjskom zapregom na Kobiljoj glavi kod Sarajeva. Zabi mu se ruda u prsa. Pogibe.

Šta tko djelja, pred njega pada."

Gračanica, 11. 06. 2011. godine, za bilježio: Nihad Halilbegović

3. MEHO SALIHEFENDIĆ

Meho potiče iz ugledne i stare Gračaničke familije Salihefendića.

Pošto smo komšije, a i naše su familije od starina rodbinski i prijateljski vezane, redovno smo uz kahvu ćaskali i prisjećali se nekadašnje Gračanice, njenih familija i značajnih događaja. Nerado se prisjećao aprila 1945. godine i ulaska partizana u Gračanicu, kada je kao sedamnaestogodišnji mladić, civil, krenuo sa svojim prijateljima, komšijama i rodbinom u neizvjesnost. Pričao mi je:

"U dugim kolonama smo krenuli prema Doboju; bilo je dosta vojske domobrana, ustaša, zelenokadrovaca, SS-ovaca i civila. Ja nisam bio ni u kakvoj vojsci, ali sam pošao sa svojim prijateljima, komšijama i rodbinom. Tada nisam znao gdje idemo. Kada su nas napali partizani, 16. 04. 1945., uspjeli

smo preći most preko Spreče, ali smo bili opkoljeni, pa smo se predali. Veliki broj Gračanlija je ostao sa one strane rijeke i mnogi od njih su stradali. Mi smo raspoređeni u partizansku jedinicu i krenuli u pravcu Bosanskog Broda. Po ponašanju partizana sam shvatio da nećemo izvući živu glavu. Pobjegao sam im, a da me nisu primijetili.

Kada smo se odmarali u selu Žeravac kod Dervente na putu prema Lužanima – Bosanski Brod, primijetio sam jednu ženu kako nosi u štalu kofu vode i vile. Kada je spustila kofu na zemlju, ja sam je neprimijećeno uzeo i polahko se izgubio iza štale. Niko me u tom metežu nije primijetio. Tako sam došao kući.

U selu Žeravac su ostale moje Gračanlije i niko od njih se nije vratio kući, osim mene i Saliha Džinića. Objijeđen sam da su svi ubijeni.”

S Mehom Salihefendićem je razgovarao i Omer Hamzić iz Gračanice, 25. 09. 2004. godine, i tom prilikom je zabilježio sljedeće:

“Zarobljeni ili se predali partizanima Podkamenom u Poljicu kod Doboja neposredno pred pad Doboja 16. 04. 1945. godine, zatim mobilisani i nestali u partizanima: Ramaš Sulejman, Ramaš, brat Sulejmana, Adžemović Salih, Jukan, brat Mustafe bolničara, Šišić Nusko, brat Čazima, Grbić Nesib zvani Firgi, Grbić Adem, brat Firgija, Kamarić Fadil sa Ritašića, Kamarić Mehmed, brat Fadilov, Mujačić Hajrije Mehmed, Šerifović Mursela Selim, Žunić Abdulaha Smajo, Junuzović Atif

zvani Atko, Džinić Salih (vratio se), Salkić Rašida Fajik – Fajko, Salihefendić Ahmeta Hamza, Salihefendić Meho (vratio se), Korić Hamdija, brat Arifa Korića i Korić Hasana Salih.

Pri povlačenju iz Gračanice, svi su se skoncentrisali u Poljice. Nijemci su se povlačili iz Sarajeva i držali su Becanj. Kada je pao Becanj u ruke partizana, pred mostom 16. 04. 1945. godine našlo se oko 100 Gračanlija, Zelenog kadra, legije, ustaša i civila. Jedna grupa se odlučila za povlačenje u Grapsku i Nijemci su ih propuštali do predveče.

Druga grupa je prešla most i predala se partizanima. Dio te grupe, mlađih, dvadesetak, među kojima je bio i Meho, raspoređeni su u partizanske jedinice. Stariji su pušteni i vratili su se u Gračanicu. Oni koji su otišli s partizanima nikad se nisu vratili, niti se bilo šta zna za njihovu sudbinu.

ZAKLJUČAK

Na osnovu usmenih svjedočenja Ismeta Žunića, Saliha Mulahuseinovića i Mehe Salihefendića, rad rasvjetljava događaje iz aprila 1945. na području Gračanice, Podkamen i Doboja: masovno odstupanje vojske i civila, predaje i zarobljavanja od jedinica Jugoslavenske armije, te nestanke i likvidacije većeg broja Gračanlija. Kazivanja potvrđuju fragmentarne tragove o grupnim mobilizacijama u partizanske jedinice nakon predaje, o zlostavljanjima i egzekucijama (Tuzla/ŠTOK, logor Kreka), te o strahu i prinudi na završnici rata i poraću.

Izdvajaju se mikro-lokacije, imena i porodične linije stradalih, što doprinosi preciznijem mapiranju gubitaka. Prilog pokazuje važnost usmene

historije za dopunu skromne arhivske građe i otvara potrebu za daljim istraživanjem, verifikacijom popisa žrtava i obilježavanjem mjesta stradanja.

SUMMARY

TESTIMONIES ON THE SUFFERING OF GRAČANICA RESIDENTS DURING THE SECOND WORLD WAR AND ITS AFTERMATH (BASED ON THE ACCOUNTS OF ISMET ŽUNIĆ, SALIH MULAHUSEINOVIĆ, AND MEHO SALIHEFENDIĆ)

Based on oral testimonies by Ismet Žunić, Salih Mulahuseinović, and Meho Salihefendić, this paper sheds light on the events of April 1945 in the area of Gračanica, Podkamen, and Doboj: the mass withdrawal of soldiers and civilians, their surrender and capture by units of the Yugoslav Army, and the disappearance and execution of a number of residents from Gračanica. The accounts confirm fragmentary traces of group mobilizations into partisan units after the surrender, as well as of mistreatment and executions (Tuzla/ŠTOK, Kreka camp), and reveal the climate of fear and coercion during the closing phase of the war and its immediate aftermath. Specific micro-locations, personal names, and family lines of the victims are identified, contributing to a more precise mapping of losses. The contribution underscores the importance of oral history in supplementing scarce archival material and highlights the need for further research, verification of victim lists, and the marking of sites of suffering.

Slijeva stoje, Salihefendić (Faika) Asim, Salihefendić (Faika) Mehmed – Meho, Šerifović (Mursela) Selim, (odstupio, zarobili ga partizani, nije se vratio.) Čuće, Beganović Emin, (odstupio posljednji put viđen u Svjetlićoj, nije se vratio.) i Žunić (Abdulah) Smajil – Smajo, (odstupio, zarobili ga partizani, nije se vratio.) Gračanica, pred medresom 1942. godine.

Stoji, Salihefendić (Faika) Asim, Čuće slijeva, Salihefendić (Faika) Mehmed – Meho, Šerifović (Murse) Selim, (odstupio, zarobili ga partizani, nije se vratio.) Beganović Emin, (odstupio posljednji put viđen u Svjetlićoj, nije se vratio.) i Žunić (Abdulah) Smajil – Smajo, (odstupio, zarobili ga partizani, nije se vratio.) Gračanica, pred medresom 1942. godine.

*Salihefendić (Faika) Mehmed – Meho
u uniformi zelenog kadra – Bosanski
planinci*

*Slijeva Ćehajić Ćazim i Žunić
(Abdulaha) Smajil – Smajo,
(odstupio, zarobili ga partizani, nije
se vratio.) Gračanica, 22.01.1944.
godine*

Slijeva Džinić Osman, Begić Sakib ili ?..., Hadžihasanović Ibrahim, Pašić Salih (ubijen u partizanskom zatvoru u Štoku u Tuzli.), Moralić Ševko, Čakalo Ahmet i Halilbegović Ahmet. Čuče, ?..., Čehajić Čazim, Šerifović (Mursela) Selim (odstupio, zarobili ga partizani, nije se vratio.), Žunić (Abdulaha) Smajil – Smajo, (odstupio, zarobili ga partizani, nije se vratio.) Gračanica, 20.01.1944. godine

Slijeva Beganović Emin, (odstupio posljednji put viđen u Svjetličkoj, nije se vratio.) i Žunić (Abdulaha) Smajil – Smajo, (odstupio, zarobili ga partizani, nije se vratio.)

Slijeva, Salihefendić (Faika) Mehmed – Meho i Žunić (Abdulaha) Smajil – Smajo, (odstupio, zarobili ga partizani, nije se vratio)

Slijeva treći u redu Salihefendić (Faika) Mehmed – Meho, na slici su još Begić Mustafa, Begić Hazim i Begić Salim (Ubijen u partizanskom logoru u Tuzli.), zatim Fajke i Zele Salihefendića Djed, Gagula Rahman, Adžem bez noge (bio Partizan, Hajre Adžemovića otac. Dole: Husarkić (djed od Temina iz Prže.)

*Salihefendić (Faika) Mehmed – Meho
(1928 – 2005)*

*Žunić (Abdulah) Ismet
(1928 - ?)*

